

Henrik Kauffmann, den kolde krig og de falske toner

AF

POUL VILLAUME

Den danske samtidshistorisk og udenrigspolitisk interesserede offentlighed har god grund til at glæde sig over publiceringen af Bo Lidegaards biografi om diplomaten Henrik Kauffmann.¹

Sammen med Dansk Udenrigspolitisk Instituts (DUPI) omfattende hvidbog, *Grønland under den kolde krig*, som udkom i januar i år, demonstrerer den, hvor meget højst relevant og centralt materiale, som især Udenrigsministerets sikkerhedspolitiske og NATO-arkiver efter 1945/1949 har gemt og til dels stadig gemmer på, samt hvor megen ny, væsentlig viden, disse arkiver kan bibringe os, når den forløses af historikere med et solidt fagligt håndslag. Stort set hele dette arkivmateriale har været utilgængeligt lige indtil sidste halvdel af 1995. Hvad enkeltstående forskeres løben Udenrigsministeriet på dørene gennem mere end et tiår ikke kunne udrette, syntes få ugers intens offentlig debat og kritik af de umulige arkivadgangsvilkår i sommeren 1995 i kølvandet på den såkaldte Thule-sag at afstedkomme. Det er nu ikke længere nødvendigt at rejse oversøisk for overhovedet at få et arkivbaseret indblik i danske beslutningstageres overvejelser om Danmarks (og Nordens) internationale stilling og rolle i Atlantpagten/NATO i den afgørende og formative periode for dansk efterkrigspolitik fra slutningen af 1940erne til slutningen af 1950erne.²

¹ Det følgende er en lettere udbygget og bearbejdet version af min opposition ex auditorio ved Bo Lidegaards disputatsforsvar d. 21. februar 1997. Bo Lidegaard, *I kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958* (København 1996).

² En af de praktiske vanskeligheder ved at være henvist til at arbejde med andre landes arkiver til belysning af ens eget lands udenrigspolitik er jo, at der i væsentlig højere grad end ellers bliver tale om et møjsommeligt og meget tidkrævende puslespilsarbejde på grundlag af et fragmentarisk og kalejdoskopisk materiale. Selv har jeg oplevet en række eksempler på, at detaljerede, fortrolige begivenheds- og forhandlingsforløb mellem danske og allierede myndigheder, som jeg for nogle få år siden måtte rejse rundt til forskellige diplomatiske og militære arkiver i Nordamerika og England for gradvis at rekonstruere

Men ét er naturligvis arkivmaterialets tilgængelighed, noget andet anvendelsen og tolkningen af det. I det følgende skal jeg så kortfattet som muligt – tiden og pladsen tillader ikke andet – på fem hovedpunkter problematisere nogle af Lidegaards tolkninger for så vidt angår dels Henrik Kauffmanns rolle og indflydelse på den førte danske udenrigs- og sikkerhedspolitik i årene efter 1945, dels selve denne politiks motivation og karakter.

1. *De danske aktører og »de to grundlæggende opfattelser«*

En af Lidegaards konklusioner er, at hvad han selv kalder sin »mere aktør-orienterede undersøgelse«, på visse punkter giver anledning til »en noget anderledes tolkning af det overordnede udviklingsforløb i Danmarks tidlige NATO-politik« (s. 638) end den, undertegnede har fremlagt.³ Lidegaard mener i denne periode, ligesom i årene før 1945, at have påvist »de ansvarlige politikeres og embedsmænds forskellige og i vid udstrækning *modstridende* opfattelser af de geografiske og strategiske forholds betydning« for dansk sikkerhedspolitik (s. 640, BLs fremhævn.). Der er iflg. Lidegaard tale om »en brydning mellem to grundlæggende opfattelser af Danmarks internationale placering« (s. 569), som »her forsøgsvis trækkes skarpt op« (s. 568):⁴

eller blot afdække og sammenstykke konturerne af, som ventet findes nydeligt og overskueligt opsummeret i et referat eller notat på måske én eller to A4-sider i det danske udenrigsministeriums nu tilgængelige arkiver. Her er sagerne bekvemt samlet side om side i aktpakker, som desuden indeholder (evt. blot referencer til) sagens relevante enkelt-heder samt de relaterede sager og forløb – og endda til overflod ofte de tilhørende avisklip fra ind- og udland. Gøres det nøgternt op i forbrugt arbejdstid – og dermed også i økonomiske forskningsmidler – turde der her være tale om anselige potentielle besparelser, i nogle tilfælde måske samlet én eller flere *ugers* arbejde i udenlandske arkiver sammenlignet med måske 10-15 *minutter* i Rigsarkivet – for at opnå nogenlunde det samme forskningsudbytte. (Pointen er naturligvis tilspidset. Dels kan der vindes betydningsfulde indsigter i f.eks. danske udenrigspolitiske overvejelser via de engel-saksiske arkiver, indsigter, som ikke ville kunne opnås ud fra de danske akter alene; dels skal de erkendelsesmæssige gevinster ved en mere gradvis og 'langsom' forskningsproces ikke undervurderes).

³ Poul Villaume, *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961* (København 1995).

⁴ Samme sted taler Lidegaard om »to *principielt forskellige måder* at anskue dansk udenrigspolitik på, som i forskellige situationer førte til *klart forskellige opfattelser* af, hvilken strategi og politik Danmark skulle følge« (mine fremhævn., PV). Den ellers stilistisk sikre Lidegaards benævnelse af de to opfattelser er temmelig flydende: alene på disse to sider (568f.) tales i flæng om »måder at anskue på«, »opfattelse«, »linie«, »skole«, »udgangspunkt«, »univers«, »perspektiv«, »anskuelsessæt« og »overlevelsstrategi«. Lidegaard tager i øvrigt på dette sted (s. 568) forsigtigvis et principielt forbehold for sin (syn)teses gyldighed: der var ikke tale om »to klart definerede grupper, der stod over for hinanden« i den danske udenrigstjeneste, ikke »to 'klubber' med hver sine medlemmer og kendetegn«, og »begge

På den ene side den *nationale*, dvs. det traditionelle brobygnings-, lavspændings- og ikke-provokationssynspunkt først over for Tyskland, derefter over for Sovjetunionen, og personificeret af bl.a. Erik Scavenius og Gustav Rasmussen. På den anden side en *kosmopolitisk* og internationalistisk opfattelse, personificeret først og fremmest af Kauffmann selv og af dennes væbner, Povl Bang-Jensen. Hvem der herudover inkarnerede den »kosmopolitiske« strategi, ekspliciterer Lidegaard intetsteds, men det fremgår indirekte, at skikkelser som især Hartvig Frisch (ss. 380, 425f., 574) og Jens Otto Krag (ss. 452, 507, 588), lå tæt på. Også Hans Hedtoft synes iflg. Lidegaards fremstilling i nogen grad at være graviteret i Kauffmanns retning, tydeligst manifesteret i hans indsats for socialdemokratisk og dermed dansk tilslutning til Atlantpagten efter de nordiske forsvarsforhandlingers forlis i februar 1949.

Men Lidegaards (beskedne) forsøg på at sandsynliggøre de nævnte aktørers internationalisme à la Kauffmann lader så væsentlige momenter ude af billedet, at resultatet fremstår fortegnet.

Således tager Lidegaard den nyslåede statsminister Hans Hedtofts omhyggelige understregning over for den amerikanske ambassadør Marvel i november 1947 af Hartvig Frischs angiveligt stærke pro-amerikanske orientering for pålydende (s. 425f.). Lidegaard undlader dermed at forholde sig til Geir Lundestads nok så plausible tolkning af denne samtale, nemlig at Hedtoft bevidst *overdrev* både sin og Frischs pro-amerikanisme i et forsøg på at udskyde de delikate forhandlinger med USA om forlængelse af den amerikanske base-tilstedeværelse i Grønland.⁵ Lidegaard forbigår også i tavshed den omstændighed, at Hartvig Frisch i februar 1949 – efter de nordiske forhandlingers definitive sammenbrud – bag lukkede døre talte skarpt imod Danmarks medlemskab af Atlantpagten, som han kaldte en »krigerisk alliance«.⁶

opfattelser genfindes i forskellige afskygninger hos forskellige personer til forskellige tider«. Men samtidig skriver Lidegaard, at de to opfattelser var »alternative« (s. 569), hvilket vel burde indebære, at de principielt og reelt udelukkede hinanden; det fremgår også af hele bogens kontekst, herunder af dens påstand om, at den ene opfattelse (hhv. perspektiv, linie, univers, osv.), den »kosmopolitiske«, klart sejrede over den anden ved Danmarks tilslutning til Atlantpagten i 1949 (jvf. nedenfor). Allerede under Anden Verdenskrig havde Kauffmann iflg. Lidegaard udviklet »et alternativt sammenhængende udenrigspolitisk koncept« (s. 565).

⁵ Geir Lundestad, *America, Scandinavia, and the Cold War, 1945-1949* (Oslo 1980), s. 100f.; Lundestad gør også opmærksom på, at bortset fra holdningen til Marshall-planen tyder intet på en stærkere pro-amerikansk eller pro-vestlig orientering i Danmark på dette tidspunkt end i Norge og Sverige. Se også Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 96f.

⁶ Niels Finn Christiansen, *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens. En biografi* (København 1993), ss. 304-308. Se også Frischs epilog fra 1949 til nyudgivelsen af hans *Pest over Europa* (København 1950).

På tilsvarende vis forbigår Lidegaard i omtalen af J.O. Krag – som »var internationalist og så, som Kauffmann, på verden i global målestok« (s. 507) – at den unge handelsminister og Hedtoft-protegé under (og efter) »Påskekrise« i 1948 var »på vagt mod tilslutning til Vestblok«, som han skrev i sin dagbog som kommentar til den Kauffmann-udsendte Povl Bang-Jensens alarmistiske »pladespilleri« i København i marts 1948.⁷ Lidegaard nævner heller ikke, at Krag offentligt i marts 1949, umiddelbart inden Danmarks undertegnelse af Atlantpagten, gav udtryk for en slet skjult beklagelse og åben undren over, at de nordiske forsvarsforhandlinger var kuldsejlet, idet han klart antydede, at de norske standpunkter var ansvarlige herfor.⁸ Men Kauffmann stod netop, som Lidegaard andetsteds selv påpeger, givetvis tættest på de norske positioner i forhandlingerne om den nordiske eller den nordatlantiske forsvarsløsning i 1948-49, dvs. som minimum et skandinavisk forbund med klare vestallierede bånd, og ikke et fritstående forbund, som Sverige ønskede.

I dette afgørende spørgsmål om Danmarks form for alliancetilnytning var Krag – og Frisch – således langt fra på linie med Kauffmann i slutningen af 1940'erne. Også Hans Hedtofts tøvende holdning til Atlantpagt-medlemskabet og dets konsekvenser – både før og i det første årstid *efter* dets ikrafttræden⁹ – er Lidegaard stort set tavs om. Problemet med Lidegaards fremstilling er her, at han i bestræbelsen på at profilere de to angiveligt vidt forskellige danske udenrigspolitiske grundopfattelser ikke skelner mellem Frischs, Krag's og Hedtofts generelle beundring for det amerikanske samfunds frihedsidealer på den ene side og på den anden side deres distancering fra, hvad de opfattede som USAs stormagtpolitiske hegemoni-tilbøjeligheder.

Omvendt nævner Lidegaard for eksempel heller ikke, at ordførerne for *alle* de politiske partier minus kommunisterne under folketingsdebatten i juni 1949 om ratifikation af Europaråds-statutten udtalte sig positivt om en europæisk unionsudvikling. Flere talte direkte for en europæisk forbundsstat eller et Europas Forenede Stater på længere sigt, åbenbart underforstået med Danmark som delstat. Blandt fortalere herfor var den ellers i Lidegaards fremstilling arketypiske repræsentant

⁷ Krag's dagbog, 31. marts 1948, her citeret efter Jens Otto Krag's erindringsartikel »Påskekrise 1948«, *Weekendavisen*, 22. marts 1978. Lidegaard citerer fra den pågældende dagbogsoptegnelse, men starter sit citat akkurat lige *efter* det her gengivne, hvorved det får en anden valør, nemlig en entydig krag'sk opbakning bag Bang-Jensens budskab.

⁸ Jens Otto Krag: »Betragtninger om den atlantiske fredspagt«, *Fremtiden*, nr. 4, 1949, ss. 3-7; i dette som i så mange andre spørgsmål i disse år udtrykte Krag her tillige Hans Hedtofts synspunkt. Se også Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 111f.

⁹ Se Villaume, *Allieret med forbehold*, især ss. 111-120 og 153ff.

for det »nationale« udenrigspolitiske grundsynspunkt, udenrigsminister Gustav Rasmussen.¹⁰

Det kan naturligvis indvendes mod ovenstående, at Lidegaards sigte ikke er at give en blot tilnærmelsesvis udtømmende karakteristik af de ledende danske politikere og embedsmænd, som i disse år lagde kursen i dansk udenrigspolitik; bogens hovedformål er jo det langt mere snævre at karakterisere Henrik Kauffmann og dennes betydning for dansk diplomati i perioden. Indvendingen falder imidlertid på Lidegaards egen, erklærede videregående ambition med bogen. Som det er fremgået, vil han – især i afsnittet »Konklusion og perspektivering« (s. 563-598) og i sin forskningsdiskussion (ss. 630-640) – med afsæt i sit portræt af Kauffmann udsige noget generelt om dansk udenrigspolitik i perioden. Dermed må bogen *også* vurderes på det billede, den giver af andre centrale danske udenrigspolitiske aktører. En række af disse kan kun med besvær og mange klippede tæer og huggede hæle presses ned i dén dikotome prokrustesseng, som Lidegaards tese om de »to grundlæggende opfattelser« i det mindste i denne sammenhæng udgør.

2. Kauffmann og Danmarks Atlantpagt-tilslutning

Spillede Henrik Kauffmann, ikke mindst via sin indsats for USAs militære tilstedeværelse i Grønland, en – eller måske ligefrem *den* – afgørende rolle for, at Danmark blev medlem af Atlantpagten i april 1949? Ændrede Kauffmann kort sagt (Danmarks)historiens gang? Lidegaard besvarer ikke disse spørgsmål direkte i bogen, men alligevel skinner det flere steder igennem, at han hælder i retning af et bekræftende svar:

Efter en kort gennemgang af dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik fra Anden Verdenskrigs afslutning til og med Atlantpagt-tilslutningen hedder det, at »udviklingen ville *måske* have bevæget sig i samme retning« også uden Kauffmann (s. 558, min fremhævn., PV). Iflg. Lidegaard er det altså ikke sikkert, at Danmark overhovedet var blevet medlem af Atlantpagten, havde det ikke været for Kauffmann, som fra 1945 til begyndelsen af 1950'erne var »det centrale bindeled mellem USA og Danmark«; »som en erfaren bjergbestiger påtog han sig rollen som den *shepherd*, der skulle lede dansk diplomati gennem den vanskelige passage fra neutralitet til alliancemedlemskab« (s. 581). Og i en af sammenfatningens afsluttende sætninger hedder det om Kauffmann:

¹⁰ *Rigsdagstidende. Folketingets forhandlinger 1948-49*, 28. juni 1949, sp. 5194-5227; se også Hans Branner, »På vagt eller på spring? Danmark og europæisk integration 1948-53«, i Birgit Nüchel Thomsen (red.), *The Odd Man Out? Danmark og den europæiske integration 1948-1992* (Odense 1993), ss. 29-64.

«Ved ene mand at træde op imod krigens bekvemme samarbejdspolitik og efterkrigstidens valne neutralitetspolitik, ville han demonstrere den enkeltes mulighed for at ændre historiens gang« (s. 598).

I de to sidst anførte citater er det ganske vist uklart, om forfatteren med de værdiladede formuleringer gengiver sin hovedpersons opfattelse af sig selv og sin rolle, eller om der er tale om forfatterens egen vurdering heraf. Måske er der snarest tale om et både-og, hvor Lidegaard dispenserer fra sin ellers sikre skrivestil til fordel for en – bevidst eller ubevidst – indholdsmæssig uklarhed, som antyder biografens idémæssige symbiose med den biograferede?¹¹

Men bortset herfra: hvilken bærekraft har det noget højstemte billede af Kauffmann som den hyrde, der – for nu at fuldende billedet – greb ind udefra og ledte de danske får op på de nordatlantiske tinder?

For det første forbigår Lidegaard (s. 471ff.) stort set den tolkning, som bygger på dokumentation for, at USA sandsynligvis og uden større problemer eller ophævelser i 1949 ville have kunnet acceptere et Danmark som medlem af et vestvendt, fritstående nordisk forsvarsforbund, dvs. *uden for* Atlantpagten, og at USA derefter ville have sluttet bilaterale aftaler med Danmark om USAs militære tilstedeværelse i Grønland; altså med andre ord den tolkning, som afviser, at det for Washington var af primær interesse at have Danmark med i Atlantpagten, *fordi* Danmark besad Grønland.¹² Det er i denne sammenhæng interessant, at intet tyder på dansk anvendelse af det såkaldte Grønlandskort over for USA i forbindelse med de nordiske forsvarsforhandlinger 1948-49, altså f.eks. i form af danske indrømmelser til USA angående Grønlands-baserne til gengæld for amerikansk velvilje mht. et nordisk (fritstående) forsvarsforbund.¹³ Lidegaard citerer (s. 472) rigtignok Ole Bjørn Kraft for i Udenrigspolitisk Nævn at have udtalt d. 22. februar 1949, at en bilateral løsning mellem Danmark og USA af det grønlandske baseproblem ville være den »allervanskeligste situation« for Danmark. Men det interessante ved denne udtalelse er netop, at det først var *efter* de nordiske

¹¹ Der er en række yderligere eksempler i bogen på det her påpegede fænomen. I flæng kan nævnes: den danske regering »havde travlt med« at understrege ikke-blokpolitikken i 1947-48 (s. 429), og den understregede »idelig« sin ikke-blokpolitik i 1946-48 (s. 444); Kauffmann ville i 1948 have regeringen »ud af busken« (s. 445), og hans syn på dansk udenrigspolitik var »blottet for national romantik« (s. 569).

¹² Se hertil f.eks. Lundestad, *America, Scandinavia, and the Cold War*, ss. 295-349; samt Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 107.

¹³ Dansk Udenrigspolitisk Institut [DUPI], *Grønland under den kolde krig*, bd. I (København 1997), ss. 92-98.

forhandlingers forlis, at Grønland af politikerne lanceredes som et yderligere argument for dansk tilslutning til Atlantpagten.

For det andet ignorerer Lidegaard helt den vigtige rolle, den norske Arbejderparti-regering – og i særdeleshed dens stærkt engel-saksisk orienterede udenrigsminister Halvard Lange, som knap nok nævnes i Lidegaards bog – spillede for de danske overvejelser under og især umiddelbart efter de nordiske forsvarsforhandlinger. Skal der peges på enkeltpersoner, som ud fra en samlet vurdering havde væsentlig eller måske afgørende indflydelse på Danmarks endelige valg af alliancetil-knytning i 1949, turde politikerne Halvard Lange rangere langt højere end diplomaten Kauffmann.¹⁴

For det tredje skygger Lidegaard med sit biografiske fokus på Kauffmann for den nøglerolle, som USAs ambassadør i Danmark fra december 1949 til januar 1953, Eugenie Anderson, spillede netop som »bindeled mellem USA og Danmark« (bl.a. via sit personlige venskab med Hans Hedtoft) i denne første, formative og ofte dramatiske periode for det danske Atlantpagtmedlemskab.¹⁵

3. Grønlandskortets betydning

Den relative overbetoning af Kauffmanns personlige rolle og, i tydelig forlængelse heraf, af de amerikanske Grønlands-basers betydning i forbindelse med Danmarks tilslutning til Atlantpagten leder Lidegaard til at give et i bedste fald udokumenteret og tvivlsomt, og i værste fald et generelt misvisende billede af Danmarks politik i den atlantiske alliance fra 1949 og frem.

Ud fra de allerede kendte, enkeltstående konkrete eksempler fra årene mellem 1949 og 1958 på danske beslutningstageres direkte eller indirekte brug af det såkaldte 'Grønlandskort' i de dansk-amerikanske alliancerelationer, således som jeg selv – som den første – har kunnet dokumentere dem,¹⁶ ekstrapolerer Lidegaard i sin tolkning denne brug til simpelthen at være blevet en »formuleret forhandlingsstrategi« (s. 484), som fandt generel anvendelse, endda allerede fra efteråret 1949. Lidegaard ekspliciterer dette ud fra især to centrale spørgsmål, som

¹⁴ Pladsen tillader ikke en nærmere argumentation eller dokumentation for dette, men se f.eks. Villaume, *Allieret med forbehold*, ss. 99ff. og 118ff.

¹⁵ Se generelt Villaume, *Allieret med forbehold*; sml. også Poul Villaume, »'I kan frelse verden og styrte den i ulykke...' Hans Hedtoft og den nordatlantiske nødvendighed«, *Vandkunsten*, nr. 9-10, 1994, ss. 84-101.

¹⁶ Anført i Villaume, *Allieret med forbehold*, ss. 278f., 301, 354, 371, 390, 850ff., 861.

NATO-medlemskabet rejste for danskerne i 1950erne, nemlig eventuel stationering af fremmede styrker i fredstid i (Syd)danmark og atombevæbning af det danske forsvar: »ved at give amerikanerne relativt frie hænder i Grønland fik Danmark selv øget sin frihed til at yde et minimumsbidrag til NATO, og særlig til at undgå de fremskudte baser og [...] udstationering af atomvåben« i Syddanmark (s. 500).

Og i en note siger Lidegaard det endnu klarere:

»I den forstand, at Grønland var den underforståede forudsætning for hele dialogen mellem Danmark og den afgørende NATO-partner USA i den her undersøgte periode, må det konstateres, at Grønlandskortet *blev* spillet – og blev det ofte: Det var ganske enkelt en central del af selve Danmarks alliancepolitik [...] Hvis man indleder de konkrete forhandlingsforløb med direkte eller indirekte at slå fast, at man er enig om ikke at ændre ved det eksisterende arrangement i Grønland, har man samtidig sat tonen for hele den videre dialog, hvad enten den drejer sig om stationering, a-våben, baser, styrkemål eller forsvarsudgifter« (note 37-9, s. 763).

Som eneste direkte forsøg på underbygning af denne generelle påstand – for mere er det ikke, al den stund Lidegaard ikke blot tilnærmelsesvis har analyseret eller gennemgået det relevante danske eller udenlandske arkivmateriale fra 1950erne – anfører han, at daværende attaché og sekretær ved ambassaderne i hhv. Washington og Paris, Eigil Jørgensen, i indlæg og i samtaler med forfatteren her 40 år senere har bekræftet forfatterens opfattelse af Grønlandskortets afgørende rolle og betydning (s.st.). Næppe mange faghistorikere vil lade sig nøje med en sådan form for underbygning, og da særlig når en række argumenter taler imod en så helt central, direkte og nærmest universel kobling mellem på den ene side Danmarks besiddelse af Grønlandskortet som trumf over for amerikansk pres i NATO på (Syd)danmark, og på den anden side USAs betydelige grad af accept af de 'syddanske' forbehold over for dele af NATO-medlemskabets konsekvenser:

For det første var Norge, selv *uden* noget trumfkort over for USA, som i strategisk betydning kom blot i nærheden af Grønlands, i den undersøgte periode i stand til at opretholde stort set de samme forbehold som Danmark over for det amerikanske pres i NATO, herunder navnlig: nej til permanent stationering i fredstid af allierede styrker i Norge, nej til atombevæbning af det norske forsvar, væsentligt lavere forsvarsbudgetter end det vesteuropæiske gennemsnit (omend generelt en smule højere end Danmarks), betydelig vægt på vestlige afspændings- og ned-

rustningsinitiativer over for Øst (og til tider endda endnu mere konsekvent end Danmark), modstand imod væsentlige dele af den USA-anførte 'økonomiske krigsførelse' i COCOM-regi imod Østblokken, kategorisk afvisning af USAs vedvarende ønske om Franco-Spaniens optagelse i NATO, samt klar kritik af de europæiske NATO-magters kolonikrige (ofte endda klarere end Danmarks).

For det andet betød USAs nærmest frie hænder i Grønland ikke, at USA og NATOs militære ledelse var indifferente over for eller tog let på en allieret som Danmarks lave forsvarsbudget og styrkemål. Netop fordi Danmark socialt og velfærdsmæssigt lå i den absolut højeste ende blandt de NATOallierede, var det potentielt demoraliserende og ødelæggende for den fælles alliancesolidaritet, at Danmark notorisk hørte til blandt de absolut og relativt set (forsvarsbudget i forhold til nationalprodukt) allerlaveste bidragydere til det fælles forsvar. Dette så meget mere, som NATOs opstillede styrkemål nok så meget tjente det *politiske* formål at styrke medlemslandenes fællesskab via fælles ansvar for opnåelsen af kollektive målsætninger, som de var vokset ud af konkrete *militære* behov på basis af konkrete beregninger af de militære styrkeforhold mellem NATO og Øst/Warszawapagten.¹⁷ Dermed anfægtede de meget lave danske forsvarsbudgetter en vigtig del af selve logikken bag NATOs funktionsmåde og trusselsbillede. USAs pres på Danmark satte derfor naturligt nok ikke mindst ind på dette område.

For det tredje er der i det hidtil tilgængelige og analyserede amerikanske, britiske og danske arkivmateriale intet, der tyder på, at Grønlandskortet hverken direkte eller indirekte blev spillet ud af de danske (eller de amerikanske/allierede) forhandlere i forbindelse med så centrale forhandlingsforløb som stationering af allierede (amerikanske) styrker i freds- eller krisetid i selve Danmark (1952-54), eventuel atombevæbning af det danske forsvar (1957-61), eller den dansk-tyske NATO-kommando for Østersøen, Enhedskommandoen (1956-61). En sådan (in)direkte kobling ville da også være overraskende: USAs baser i Grønland vedrørte den amerikanske *polarstrategi* i såvel defensiv som offensiv henseende, dvs. Grønlands bidrag både til det direkte forsvar af det nordamerikanske kontinent imod sovjetiske bombefly og missiler og til USAs *Strategic Air Command's* atomare modoffensiv mod Sovjetunionen. USAs militære interesser i det egentlige, sydlige Danmark vedrørte derimod USAs *perimeterforsvar*, dvs. Danmarks deltagelse i USAs og NATOs generelle (militære) inddæmningsstrategi over for Østblokken, bl.a. med frem-

¹⁷ Se hertil Villaume, *Allieret med forbehold*, kap. 5; Poul Villaume, *Cement of Fear. The Cold War and NATO Until 1961*, kap. 3 (Westview Press, CO, under udgivelse).

skudte baser og andre militære støttepunkter langs Sovjetunionens periferi. Dansk Udenrigspolitisk Institut har da heller ikke i sin meget grundige undersøgelse af Grønland under den kolde krig fundet andre eller flere spor end de allerede kendte efter konkret brug af Grønlandskortet i de dansk-amerikanske NATO-relationer i denne periode.¹⁸

For en ordens skyld skal det gentages, at det ikke hermed er afvist, at Grønlandskortet ved forskellige lejligheder spillede en rolle for dansk NATO-politik og de dansk-amerikanske relationer i perioden. Jeg har som nævnt selv været i stand til konkret at påvise en sådan rolle. Men mener man, at Grønlandskortet kan forklare stort set *alt* væsentligt vedrørende det overordnede forløb og udfald af forhandlingerne mellem Danmark og USA/NATO om afgørende allianceanliggender, har man reelt *intet* forklaret. Koblingen mellem USAs baser i Grønland og det øvrige Danmarks NATO-vilkår var formentlig kun sjældent så direkte og automatisk, og ofte var den der næppe overhovedet. Men først systematiske studier af især det omfattende, relevante danske ministerielle arkivmateriale fra perioden, som nu er under tilgængeliggørelse, vil nærmere kunne klarlægge karakteren og omfanget af Grønlandskortets brug.

4. Atomafskrækkelsen og den »falske tone«

Det er en vigtig pointe i Lidegaards fremstilling af den første efterkrigsperiodes danske sikkerhedspolitik frem til 1948-49, at ingen centrale udenrigspolitiske beslutningstagere i København til fulde havde begrebet den generelt krigsforebyggende (præventive) tænkning bag den atomare afskrækkelse. I modsætning hertil stod Henrik Kauffmann – flankeret af sin kuglestøber og drabant, Povl Bang-Jensen – der som stort set de(n) eneste fra starten forstod og gradvis overbeviste København om den virkelige mening med den amerikanske atomstrategi: Det gjaldt ikke længere om at være i stand til, helst med allieret forstærkning udefra, at forsvare eller holde et givent territorium – f.eks. Danmark – med soldater og kanoner, men derimod om at bringe territoriet (Danmark) ind under den amerikanske atomparaplys generelt angrebsafskrækkende beskyttelse – dvs. i en alliance under den ene eller den anden form med USA (ss. 549ff. og 576ff.).

Også på dette punkt tenderer Lidegaard imidlertid til at overbetone Kauffmanns (og Bang-Jensens) indflydelse på den kurs, beslutnings-

¹⁸ Se DUP1, *Grønland under den kolde krig*, bd. I, ss. 104-107, 273ff., 566f.

tagerne i København lagde. Det billede, ambassaden i Washington i 1947-48 gav af den amerikanske trusselsopfattelse, var på et afgørende punkt vildledende og voldsomt alarmistisk. I en indberetning fra Povl Bang-Jensen i juli 1947 hed det således, at

»de afgørende militære og udenrigspolitiske kredse i Washington anser det for givet, at krigen må udbryde, senest den dag Rusland har vist sig i stand til at fremstille atombomber i et blot nævneværdigt antal«.

Lidegaard, som også citerer dette (s. 444), medgiver, at Bang-Jensen her forfaldt til en »let alarmistisk tone«; man får dog indtryk af, at der var tale om et enkeltstående tilfælde. Men i Bang-Jensens – utvivlsomt af Kauffmann godkendte (og vel til dels inspirerede) – »hemmelige analyse« fra begyndelsen af marts 1948, som var udgangspunktet for hans hemmelige »dagligstuemøder« i København med ledende danske beslutningstagere under »Påskekrisen«, genfindes denne vurdering af krigsfaren, omend en anelse mindre kategorisk formuleret: i analysens overvejelser – som Lidegaard ikke omtaler – om, hvor sandsynlig en tredje verdenskrig var, fandt Bang-Jensen, at mens det var »overvejende sandsynligt, at krigen vil udbryde indenfor i al fald de næste 10 år«, så var det »på den anden side ingenlunde sikkert, [...] bl.a. fordi det ikke er givet, at Rusland kan producere atombomben inden da«.¹⁹

Hvem ville da starte den tredje verdenskrig, hvis udbrud altså var som så godt som sikkert, når Sovjetunionen havde eller var ved at få atombomben? Ikke nødvendigvis Kreml, havde Bang-Jensen opsigtsvækkende ladet forstå tidligere i analysen, men snarere USAs regering, som under indenlansk pres enten direkte ville rette et forebyggende atomangreb mod Sovjetunionen eller ved sin politik ville fremprovokere et sovjetisk imod USA: Bang-Jensen tilbageviste udtrykkeligt den undertiden i disse år fremsatte påstand,

»at de Forenede Stater aldrig kan begynde en angrebskrig. Når tidspunktet nærmer sig, hvor Rusland må formodes at sidde inde med atombomben er det vanskeligt at se, hvorledes det kan undgås, at en sådan angst eller panik vil brede sig, navnlig i Amerikas storbyer, at den

¹⁹ »Hemmelig analyse«, marts 1948, s. 16, Udenrigsministeriets arkiv, 99.M.19, pk. 2. En sætning umiddelbart efter ordene »de næste 10 år« i citatet er sat i parentes og overstreget i den kladde-version af analysen, der her er anvendt; den parentetiske/overstregede sætning lyder: »om ikke andet så fordi krigen næsten med sikkerhed vil udbryde i det øjeblik, Rusland vil være ved at fremstille atombomben«.

amerikanske regering vil blive tvunget ind i en så kraftig politik, at en forebyggende krig vil begynde så at sige af sig selv, uden at det er klart, hvem der er den egentlige angriber.«²⁰

En sådan analyse, som vel at mærke gav sig ud for at afspejle det fremherskende syn i Washington, var næppe egnet til at stimulere de danske beslutningstageres tro på eller tillid til den amerikanske atomparaplys afskrækkende, krigsforebyggende effekt! Den måtte tværtimod bestyrke dem i deres notoriske bekymring for, at dé fremtrædende røster i den amerikanske offentlighed, som med jævne mellemrum i slutningen af 1940erne og i starten af 1950erne anbefalede netop en præventiv atomkrig mod Sovjetunionen, inden denne blev (for stærkt) atombevæbnet, skulle få overtaget i Truman-regeringen.²¹

Selv på Kauffmann/Bang-Jensens egne præmisser var »analysen« klart misvisende mht. vurderingen af krigsfarens. For det første: Lidegaards tolkning af »analysen« er, at den – i modsætning til gængs opfattelse – i virkeligheden *ikke* konkluderede alarmistisk/pessimistisk, at et sovjetisk angreb på Danmark var forestående eller uafvendeligt, men tværtimod optimistisk slog fast, at Sovjetunionen *ikke* ville vove at angribe/erobre Danmark, *såfremt* danskerne nu selv demonstrerede dén vilje til militært selvforsvar («dramatisk modstand»), som ville udløse den amerikanske sikkerhedsgaranti (atomparaplyen) (s. 450f.). Denne tolknings gyldighed forudsætter jo imidlertid, at »analysen« *havde ret* i den udtrykkelige vurdering, at det *eneste*, der efter alt at dømme kunne *afholde* Sovjetunionen fra at øve (isoleret?) militær aggression imod Danmark, var visheden i Kreml om, at en sådan aggression ville blive besvaret med et amerikansk atomangreb på Sovjetunionen. Men denne afgørende forudsætning om akutte sovjetiske angrebshensigter *var* netop stærkt alarmistisk, og på ingen måde i overensstemmelse med de samtidige, fortrolige amerikanske efterretningsanalyser på dette tidspunkt. For det andet: Mig bekendt konkluderede *ingen* af de mange hemmelige amerikanske efterretningsanalyser i slutningen af 1940erne, at en storkrig

²⁰ S.st., s. 3a f. Heller ikke disse overvejelser omtales hos Lidegaard.

²¹ Mht. de amerikanske røster for en præventiv atomkrig imod Sovjetunionen, se f.eks. Russell D. Buhite & Wm. Christopher Hamel: »War for Peace: The Question of an American Preventive War against the Soviet Union, 1945-1955«, *Diplomatic History*, vol. 14, no. 3, Summer 1990, ss. 367-384; samt Villaume, *Cement of Fear*, kap. 2; for danske beslutningstageres bekymring for amerikanske planer om præventivkrig, se Villaume, *Allieret med forbehold*, ss. 508f. og 777.

med Sovjetunionen var så godt som uundgåelig, så snart Kreml besad atombomben.²²

Men det er rigtigt, at ledende civile og militære beslutningstagere i USA og i NATO i årene omkring 1950 anså den største risiko for storkrig for at være netop en fejlkalkulation af modpartens hensigter, mest sandsynligt i form af et sovjetisk præventivt angreb på Vesten, fordi Kreml frygtede, at USA/NATO med et umiddelbart forestående angreb ville udnytte sit militære forspring og sin stejle oprustning til at sætte det endnu relativt svagere Sovjetunionen ud af spillet.²³

Hvad der optog de danske beslutningstagere i disse år, var netop den ikke usandsynlige risiko for, at atomafskrækkelsen skulle *slå fejl*. I så fald ville Danmark som en eksponeret frontliniestat mellem Øst og Vest, der på dette tidspunkt endnu *ikke* – i modsætning til, hvad offentligheden fik at vide – var dækket af alliancegarantien om undsættelse i tilfælde af angreb, være så godt som sikker på i bedste fald sovjetisk besættelse og i værste fald ødelæggelse, om ikke andet under et efterfølgende vestligt befrielsesforsøg med indsættelse af atomvåben.²⁴

På hele denne baggrund må det siges at være udtryk for en præsentistisk, ikke-hermeneutisk tilgang, når Lidegaard

a) fremhæver Kauffmann/Bang-Jensens angiveligt sikre, men altså som her påvist reelt nok så tvetydige opfattelse i slutningen af 1940erne af atomafskrækkelsens effektive fredsbevarende rolle – altså at USAs atomparaply kunne redde Danmark og resten af den vestlige verden fra

²² Tre typiske eksempler på samtidige amerikanske analyser, der klart modsiger Bang-Jensens »analyse«: Et *U.S. Army Intelligence Estimate* fra 11. juli 1947 af muligheden for fjendtlige aktioner imod USA inden for de næste 10 år konkluderede, at Sovjetunionen ville have sit første atomvåben klar i perioden 1950-53; *måske* ville Kreml i 1956 have en stærk offensiv kapacitet imod USA, og *såfremt* forholdene på dette tidspunkt i øvrigt var Kreml gunstige »they might launch an all-out war« (min fremhævn., PV) (analysen findes aftrykt som bilag i Frank Kofsky, *Harry S. Truman and the War Scare of 1948: A Successful Campaign to Deceive the Nation* (New York 1993), s. 277f.). I en CIA-analyse fra september 1947 af verdenssituationen med henblik på USAs sikkerhed hed det, at Sovjetunionen ville undgå en krig med USA, og at faren ikke var en sovjetisk militær trussel, men økonomisk kollaps i Vesteuropa (Michael Warner (ed.), *CIA Cold War Records: The CIA under Harry Truman* (Washington 1994), s. 141ff.). Og i en analyse af verdenssituationen fra State Department's Policy Planning Staff i november 1947 hed det direkte, at krigsfaren blev stærkt overdrevet i mange kredse i Vesten, at Kreml hverken ønskede eller forventede krig med USA i overskuelig fremtid, og at en forventet snarlig sovjetisk stramning i Tjekkosllovakiet ville være et rent defensivt skridt (Anna Kasten Nelson (ed.), *The State Department Policy Planning Staff Papers, Vol. I: 1947* (New York/London 1983), ss. 129-136).

²³ Se f.eks. Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 69ff.

²⁴ For dokumentation af disse sammenhænge, se s.st., kap. 3.1, 3.3, 4.1, 7.1 og 7.2.

en truende sovjetkommunistisk erobring – som den fremsynede, realistiske og kosmopolitiske (internationalistiske) synsmåde;

b) samtidig forklarer den mere skeptiske holdning til atomafskrækkelsen blandt beslutningstagerne i København med deres angiveligt forældede, traditionelt forsigtige og snævert nationale syn på international politik og Danmarks stilling heri.²⁵

Måske forstod de danske beslutningstagere i København kun alt for godt atomvåbnets og atomafskrækkelsens natur, med alle de iboende risici for fejlkalkulationer, øget militær indflydelse på samfundsplanlægningen og det politiske liv, grasserende våbenkapløb, mistillid og international spænding?

Det, Lidegaard kalder »den falske tone« i dansk Grønlandspolitik og sikkerhedspolitik i årene efter 1945, må i høj grad ses i netop dette lys. Iflg. Lidegaard slog Kauffmann selv denne falske tone an kort efter befrielsen, hvorefter den i 1948 blev istemt af statsminister Hedtoft og udenrigsminister Gustav Rasmussen. Falskheden beroede på, at det over for offentligheden (den hjemlige opinion og dermed indirekte Sovjetunionen) blev forsikret, at USA var i færd med helt at afvikle sin militære tilstedeværelse i Grønland, og at regeringen førte forhandlinger med USA herom, mens realiteten var, at Kauffmann og den danske regering stiltiende måtte acceptere, hvad USA anså for sine permanente, vitale strategiske interesser og militære aktiviteter i Grønland. Efterhånden blev denne falske tone, som Lidegaard rigtigt observerer, »til en fuldtonet melodi, der fik lov at overdøve de ellers klare signaler om, at Grønland fra 1941 var blevet en uigenkaldelig del af USAs forsvarssystem« (s. 497); da det viste sig, at det ikke kunne lade sig gøre at føre en såvel indenrigs- som udenrigspolitisk ønskelig »lavspændingspolitik« i Grønland, »var det fristende at føre argumentet over i en dobbeltpolitik, der indebar, at regeringen *lod som om* den officielle lavspændingspolitik også omfattede Grønland« (s.st.).

Omsat til praksis førte denne linie uvægerligt til, hvad jeg selv for en del år siden kaldte en dansk »ikke se, ikke høre, ikke tale«-politik over for

²⁵ Rent bortset fra, at argumentet vel at mærke altid har postuleret dels et sådant sovjetisk erobningsønskes eksistens, dels at netop (atom)afskrækkelsen var det bedste og eneste middel til at afværge det – eller den kommunistiske trussel – på. Begge dele har den seneste koldkrigsforskning på basis af især nyåbnede østlige arkiver sat nye, alvorlige spørgsmål ved. For en kortfattet præsentation heraf, se Poul Villaume, »Replik: Om tankefængsler, sikkerhedsdilemmaer og interessefællesskaber«, *Historisk Tidsskrift* nr. 2, 1995, ss. 454-466; Poul Villaume, »Den kolde krig og dansk sikkerhedspolitik – nogle korrektioner til en anmeldelse«, *Historie* nr. 1, 1996, ss. 130-135; Melvyn P. Leffler, »Inside Enemy Archives: The Cold War Reopened«, *Foreign Affairs* 75, July/August 1996, ss. 120-135.

USAs militære brug af Grønland.²⁶ Lidegaard gengiver et talende eksempel herpå, nemlig Udenrigsministeriets konklusion i januar 1952, at eftersom det var utopisk at tro, at Danmark kunne få reel indflydelse på (endsige vetoret over) USAs *Strategic Air Command's* operationer fra Grønland, ville den danske regering stå sig bedst ved (at kunne hævde) intet at kende til disse operationers karakter; i modsat fald, hed det i det udenrigsministerielle notat, »ville Danmark overfor omverdenen, og især overfor Øst, moralsk komme til at stå som fultud medansvarlig for f.ex. et atombombeangreb, som en US-Thulebomber retter imod Moskva« (cit. af Lidegaard, s. 498).

Det er imidlertid umuligt eller vanskeligt at forstå rækkevidden af eksemplet, med mindre de danske beslutningstageres omtalte, latente bekymring på dette tidspunkt for amerikanske planer om et atomart overraskelses- eller præventivt angreb på Sovjetunionen medtænkes – hvilket Lidegaard *ikke* gør. Den »falske tone« om Grønland, som Lidegaard med rette gør Kauffmann til ophavsmanden til (s. 436ff.), blev altså *også* gjort til en »fuldtonet melodi« af Hedtoft og Gustav Rasmussen af nød og betryg, fordi disse to og andre danske beslutningstagere frygtede et amerikansk atomart præventivangreb på Sovjetunionen via Grønland (Thule) – med heraf følgende stor risiko for et desperat sovjetisk forkøbs- eller gengældelsesslag mod Danmark (f.eks. København).

Den »falske tone« i dansk efterkrigs-sikkerhedspolitik har imidlertid – som allerede antydnet – en langt mere vidtrækkende betydning end den, Lidegaards fremstilling implicerer. Povl Bang-Jensen, og dermed indirekte også Henrik Kauffmann, kolporterede i 1947-48 til de danske beslutningstagere et billede af den sovjetiske militære trussel og af krigsfaren generelt, som ikke blot (uden kritisk vurdering eller distance) viderebragte det officielle syn herpå i Washington, men på afgørende punkter var en misvisende gengivelse af Trumanregeringens mere eller mindre fortrolige (efterretnings)analyser af Sovjetunionens militære kapaciteter og intentioner. Disse analyser havde den danske Washington-ambassade dog naturligvis ingen direkte adgang til, og det kan bestemt ikke udelukkes, at ambassadens amerikanske kontakter i State Department, Pentagon osv. til tider i deres formelle og uformelle samtaler med danskerne bevidst *overdrev* deres egen bekymring for sovjetisk aggression og krig, eller i det mindste gjorde meget lidt eller intet for at korrigere ambassadens tendens til alarmisme i denne henseende. I

²⁶ I min anmeldelse af Erik Boels bog *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-1988*, i *Historisk Tidsskrift* nr. 2, 1989, ss. 472-474.

forbindelse med »Påskekrisen« i marts 1948 har vi faktisk nogen dokumentation herfor;²⁷ og de manipulative elementer i Truman-regeringens håndtering af Kongressen og af opinionen i almindelighed i forbindelse med det kommunistiske Prag-kup måneden forinden er i dag veldokumenteret. Ledende beslutningstagere i Washington overdrev ved denne og en række andre lejligheder i 1940'erne og 1950'erne bevidst deres bekymring for den sovjetiske trussel.²⁸

Set i det større perspektiv er det således misvisende isoleret at tale om en særlig »falsk tone« i den danske sikkerhedspolitiske diskurs i den tidlige kolde krig. Den kolde krig var i selve sin oprindelse og sin eskalering *fyldt* med falske toner, som lød fra alle dens aktive deltagere, hvad enten de regerede i Washington, London, Paris, Moskva eller Prag. De danske politikere i København, som længst muligt søgte at holde sig uden for den kolde krigs polemikker, blev – *blandt andet* via USAs baserettigheder i Grønland siden 1941 – gradvis suget ind i kakofonien.

5. Danmark som »den uforbeholdne allierede«?

I bogens afsluttende kapitel, »Konklusion og perspektivering«, argumenterer Lidegaard – uden forsøg på at give systematisk eller blot fragmentarisk kildebelæg – for, at Danmark som NATO-medlem fra starten, trods alle *taktisk* bestemte forbehold (som Lidegaard noget embedsmandsagtigt kalder »særordninger«), var en »uforbeholden allieret« (s. 584) i *strategisk* henseende (s. 499, 587). Lidegaard erkender forbeholdene:

»Vigtige træk af den taktisk betonedede tilpasningspolitik, som tidligere var ført over for Tyskland, blev nu videreført i form af 'ikke-provokationspolitik' over for Sovjetunionen, og under NATO-medlemskabet som 'lavspændingspolitik'. Forsvarspolitikken hvilede mere på tillidsskabende foranstaltninger og på udstrakt hensyntagen til den potentielt aggressive magt end på væbnet forsvar og afskrækkelse« (s. 576).

Men hvordan forene en således defineret dansk alliancepolitik med karakteristikkene af Danmark som »uforbeholden allieret«? Lidegaard

²⁷ Se f.eks. Thorp to American Embassy/Cph, tel 174, 19. marts 1948, 711.59/3-1748, RG 59, National Archives, Washington, D.C.

²⁸ Se f.eks. Frank Kofsky, *Harry S. Truman and the War Scare of 1948*; samt mere generelt Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War* (Stanford, 1992); Villaume, *Allieret med forbehold*, kap. 2; Villaume, *Cement of Fear*.

henter her det danske Socialdemokratis stærke anti-kommunistiske statur ind på scenen. Danmarks, dvs. i første række Socialdemokratiets, forbehold i NATO var blot

»praktiske svar på de konkrete problemer, der opstod i samarbejdet; men de skal forstås på baggrund af den dybtfølte samhørighed, der var mellem USAs globale vision om at dæmme op for verdenskommunismen og Socialdemokratiets daglige kamp mod kommunismen i Danmark, og på baggrund af Socialdemokratiets og Washingtons uforbeholdne alliance« (s. 582).

USA var nok uforstående over for de NATO-forbehold, som det danske Socialdemokrati fandt nødvendige, men

»disse modsætninger var overfladiske fænomener i forhold til det grundlæggende interessefællesskab [...] denne *deal* mellem USA og Socialdemokratiet var baseret på en gensidighed, som gjorde den stabil og robust. Socialdemokratiet havde nøglen til den del af kampen mod kommunismen, som USA ikke selv kunne vinde« (s. 580 f.).

Betyder dette så, at Danmarks given USA stort set frie hænder mht. militær brug af Grønland alligevel var en mindre væsentlig del af det danske alliancebidrag – og ikke *den vigtigste*, som Lidegaard ellers andre steder i bogen (f.eks. s. 587) forfægter? Fremstillingen bliver lidt uklar på dette punkt.

Men bortset herfra forekommer hele ræsonnementet om det danske Socialdemokratis nøglerolle for USA i den fælles bekæmpelse af kommunismen i Danmark i denne periode at være overanstrengt. Det er ubestrideligt – og velkendt – at Socialdemokratiet i disse år var stærkt anti-kommunistisk og i et vist omfang holdt USAs ambassade informeret om registreringen og bekæmpelsen af kommunisterne især på arbejdspladserne. I *denne* overordnede, generelle – ja, rent ud banale – forstand var der naturligvis en »strategisk alliance«. ²⁹ Men vi véd i dag også, at Skandinavien var én af de pletter på verdenskortet, som den amerikanske regering under den tidlige kolde krig så på med *mindst* bekymring, hvad angik den indre kommunistiske fare. I Washington var man helt på det rene med, at den folkelige og officielle indstilling i Danmark, Norge og Sverige som helhed var stærkt anti-kommunistisk, ikke mindst p.gr.a.

²⁹ Se f.eks. Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 783; sml. hertil også ss. 22, 157, 507f., 772, 860f.

landenes højtudviklede og lighedsprægede politiske og sociale demokrati. CIA konkluderede i begyndelsen af 1949 – *inden* det stod klart, om Danmark ville blive medlem af Atlantpagten – at Danmarks Kommunistiske Partis (DKP) indflydelse i dansk politik var negligibel og stadig dalende; i slutningen af 1949 konstaterede CIA, at DKP var yderligere svækket, bl.a. af splittelsen mellem en 'nationalistisk' og en Moskva-tro fløj; i 1951 var der blevet socialdemokratisk flertal i 90 pct. af de københavnske fagforeningsbestyrelser, hvor DKP ellers stod stærkest.³⁰ I perioden 1947-1960 faldt DKPs stemmeandel ved folketingsvalgene fra 6,8 pct. til 1,1 pct. – et gennemsnit på 3-4 pct. Kommunisternes indflydelse i Skandinavien var, som Eisenhower-regeringens *National Security Council* anførte i 1960, »only of a nuisance nature«.³¹

Det er på denne baggrund vanskeligt at acceptere Lidegaards – heller ikke blot forsøgsvis kildebelagte – argument om, at en strategisk anti-kommunistisk alliance mellem Socialdemokratiet og USAs regering var af *afgørende* betydning for Danmarks stilling i NATO.

Også ud fra en anden synsvinkel kan det diskuteres, hvor berettiget – eller interessant – det overhovedet er at fokusere på den angivelige uforbeholdne strategiske, anti-kommunistiske alliance mellem Socialdemokratiet og USA. Det danske Socialdemokratis primære interesse i denne forbindelse var at bekæmpe DKPs indflydelse på arbejdspladserne – en politisk kamp, der som nævnt reelt var vundet allerede helt i starten af 1950'erne, om ikke endnu tidligere³². For de amerikanske beslutningstagere var kampen imod kommunismen selvsagt global og både ideologisk og militær, og i det NATO-allierede Vesteuropa var det endda slet ikke de ubetydelige kommunistpartier (med det franske og det italienske som undtagelser), der var Washingtons vedvarende hovedbekymring, men langt snarere den såkaldte *neutralisme*, dvs. tendenserne i den vesteuropæiske opinion især fra 1953 og frem til at holde en vis kritisk udenrigspolitisk distance til såvel USA som Sovjetunionen; i Danmark viste gentagne Gallup-undersøgelser i disse år, at de neutralistiske opinionsstrømninger rakte langt ind i den socialdemokratiske vælgermasse og endda helt ind i borgerlige rækker. Washington var i denne sammenhæng bekymret for, om (regerings)samarbejdet mellem Social-

³⁰ Se Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 771 f. og s. 783.

³¹ »Statement of U.S. Policy Toward Scandinavia«, NSC 6006/1, november 1960, her cit. fra *Om kriget kommit... Betänkande av Neutralitetpolitikkommissionen*, SOU 1994:11, Stockholm 1994, Bilagor, s. 133.

³² De sovjetiske tanks i Budapests gader i november 1956 sørgede for, at opsvinget for DKP under storstrejkerne i foråret 1956 blev af meget kort varighed.

demokratiet og det i amerikanske øjne ærke-neutralistiske Radikale Venstre skulle trække det store arbejderparti i samme retning.³³

Desuden: enhver fremstilling af den kolde krigs periode og den vestlige sikkerhedsstrategi i den, der – som Lidegaards – *indskrænker sig* til at repetere de gængse vaneforestillinger om NATOs formål og funktion («alliancens grundidé: Inddæmningen af Sovjetunionen» (s. 583)) giver et forkortet og dermed delvis fortegnet billede. Som NATOs første generalsekretær, Lord Ismay, allerede i 1949 slog fast, havde Atlantpagten tre hovedformål i Vesteuropa: at holde russerne ude, amerikanerne inde, og tyskerne nede. For at sikre freden i Europa måtte (det vestlige) Tyskland indbindes og integreres fuldt ud, dvs. også militært, i de vestlige efterkrigsstrukturer; men for at undgå især fransk frygt og modvilje herimod, måtte USA være til stede militært på kontinentet. Desuden var de amerikanske styrker i Vesteuropa nødvendige i 1950'erne, fordi store dele af de gamle europæiske kolonimagters tropper (især Frankrigs) var helliget nedkæmpelsen af de nationalistiske, anti-koloniale oprørsbevægelser i Afrika og Asien. De oversøiske, tidligere eller fortsat halv- eller helkoloniale områders klare vestorientering ansås i alle toneangivende NATO-hovedstæder for at være vital, især fordi NATO-landenes økonomiske genrejsning og (over)magt i betydeligt omfang var baseret på udnyttelsen af disse områders råvareressourcer, billige arbejdskraft og markeder.³⁴

Washingtons officielle anti-kommunistiske strategi tjente således flere *andre* formål, som var forskellige fra og lå hinsides den militære, ideologiske og økonomiske inddæmning af den påståede, mere eller mindre akutte sovjetiske militære aggressionstrussel imod Vesteuropa og af sovjetisk ekspansion og kommunistisk infiltration kloden rundt. De to amerikanske udenrigsministre i perioden, Dean Acheson (1949-1953) og John Foster Dulles (1953-59), understregede begge – bag lukkede døre – at også *uden* den sovjet-kommunistiske trussel ville der være vital brug for det nordatlantiske militære og politisk-økonomiske samar-

³³ Se Villaume, *Allieret med forbehold*, især kap. 5.3, 5.4 og 9.2.

³⁴ Disse sammenhænge er nøje udredet i f.eks. Melvyn Leffler, *A Preponderance of Power*. Lidegaard henviser flere steder til dette standardværk om den tidlige kolde krig, men dets tolkninger forholder han sig ikke nærmere til. – Hvad der snarest bidrog til en »strategisk alliance« mellem USA og bl.a. Danmark i denne periode, uanset alle sidstnævntes forbehold over for dele af USAs NATO-politik, var netop USAs hegemonrolle – *Pax Americana*-systemets indretning på at garantere de vesteuropæiske økonomiers vækstboom i 1950'erne og 1960'erne, bl.a. via uhindret *flow* af rigelige og billige råstof- og energiressourcer til de NATO-allierede (og Japan) fra den »tredie verden«; dét er netop en af mine egne hovedpointer i *Allieret med forbehold*, jvf. f.eks. dens allersidste linier, s. 865f.

bejde; det samme gjorde NSC-68, Trumanregeringens tophemmelige nøgledokument fra 1950 om USAs koldkrigsstrategi. Dulles var i 1955, under indtryk af øjeblikkets relative optøning af Øst-Vest relationerne, dybt bekymret for, at hvad han kaldte »frygtens cement«, som hidtil havde bundet NATO-landene sammen imod den sovjetiske (krigs)trussel, var ved at smuldre.³⁵ Sat på spidsen: havde der ikke været en sovjetisk trussel i disse år, havde de vestlige – amerikanske – ledere set sig nødt til at opfinde den (hvilket de altså også i et vist omfang gjorde, jvf. ovenfor).

Men kan det da ikke mod alt dette indvendes, at en biografi om Henrik Kauffmann og hans betydning i dansk diplomati ikke med rimelighed kan forventes at give en dækkende historisk analyse af den tidlige kolde krigs strukturer og fysiognomi? Problemet er her, som tidligere nævnt, at Lidegaard i sit afsluttende kapitel selv lægger op til, at hans analyse af Kauffmanns virke kan udsige noget alment og væsentligt om Danmarks stilling og politik inden for de rammer, den kolde krig satte. I denne sammenhæng formidler Lidegaard ét ganske bestemt – som her påvist reduktionistisk – billede af Øst-Vest-konfliktens tidlige forløb, et billede, som dermed også i nogen grad skævrider hans »sammenfatning og perspektivering« af Danmarks – og Kauffmanns – rolle i den tidlige kolde krig.

Afslutning

Som det forhåbentlig er fremgået, har Lidegaards dokumentation og tolkninger ikke overbevist mig om dét, som vel er et af bogens bærende synspunkter, nemlig at dens hovedperson, Henrik Kauffmann, spillede en formentlig afgørende – og i hvert fald velgørende – katalysatorrolle for transformeringen af Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik i årene fra Anden Verdenskrig og op i 1950erne (og åbenbart endda derefter, jvf. s. 588). Jeg er heller ikke blevet overbevist om, at denne transformering førte til et så vidtgående brud, som bogen insisterer på. Jeg er ikke blevet overbevist om, at Kauffmanns (og Bang-Jensens) sikkerhedspolitiske analyser og forsvarspolitiske anbefalinger, der jo som oftest lå snublende tæt på (og undertiden yderligere dramatiserede) de analyser og anbefalinger, centrale aktører i verdens militært og økonomisk stærkeste stormagt leverede, nødvendigvis var de optimale retningsvisere for dén lille og notorisk eksponerede nordeuropæiske

³⁵ Se hertil Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 64-75; samt den mere udførlige argumentation og dokumentation i Villaume, *Cement of Fear: The Cold War and NATO Until 1961*, kap. 2 og 3.

frontliniestat, som Danmark var, især i den tidlige kolde krig. Jeg er med andre ord ikke blevet overbevist om det givne i, at Kauffmanns (og Bang-Jensens) handlen målt på det *politiske sagsindhold* var »helt nødvendig« og ligefrem »heroisk« (omend den med *demokratiets* og især den traditionelle *embedsmandskodeks'* målestok var »aldeles uacceptabel« og »egenmægtig« (s. 589f.)).

Viser en nøjere analyse ikke, at Danmarks *forbehold* gennem 1950erne og derefter over for dele af de store allieredes politik, altså den danske insisteren på en delvis fortsat ikke-blok- og ikke-provokationspolitik under de nye alliancevilkår, netop var med til – *også* helt bortset fra USAs baser i Grønland – at give Danmark *indflydelse* i NATO og i omverdenen? Bidrog netop denne politik ikke væsentligt til at bevare Skandinavien som et relativt lavspændingsområde under den kolde krigs særdeles vanskelige betingelser?

Jeg er sikker på, at diskussionen om disse og beslægtede, væsentlige spørgsmål vil fortsætte og vil beskæftige kommende forskning. Historiefaget og dets forskningsresultater *er* som bekendt en uafsluttelig diskussion, og i denne fagets principielle problemfyldthed ligger øjensynlig netop dets betydning.

Her og nu vil jeg afslutningsvis gerne understrege, at Lidegaard, på trods af (eller på grund af) alle de nævnte – forbehold, med sin biografi om Henrik Kauffmann har leveret et på mange måder provokerende og fascinerende bidrag til udforskningen af dette århundredes danske diplomatis historie – og dermed også af landets udenrigspolitiske historie. En udforskning, som den seneste åbning (i det mindste på klem) af også de danske ministerielle arkiver nu omsider ser ud til at indlede nye og flere muligheder – og dermed forhåbentlig interesse – for.